

İRAN TÜRKLERİNİN ÖRGÜTLÜ MÜCADELE GİRİŞİMLERİ VE BUNA YÖNELİK KURDUĞU TEŞKİLATLAR

Öğr. Gör. Dr. Sinan DEMİRTÜRK*

ÖZ

İran, demografik anlamda oldukça heterojen bir nüfusa sahiptir. İçerisinde Farslar, Güney Azerbaycan Türkleri, Kürtler, Beluciler, Lurlar, Sahra Türkmenleri ve Araplar gibi pek çok etnik kimliği barındıran İran, adeta bir etnik kazanı andırmaktadır. Bu etnik kazanı içerisinde Şii kimliğinin üst kimliğe dönüştüğü ve İran'ın bütünlüğünü sağlamada birleştirici bir rol üstlendiği ifade edilebilir. Bununla birlikte söz konusu kimlik grupları içerisinde bağımsızlıkçı/ayrılıkçı taleplerin ya da özerklik yanlısı isteklerin bulunmadığı da iddia edilemez. Nitekim bu çalışmada da Güney Azerbaycan Türklerinin çeşitli talepleri ve bu talepleri dillendirmek amacıyla organize oldukları teşkilatlar incelenmektedir.

Öte yandan ele alınan teşkilatlardan da görüldüğü üzere, İran Türklerinin politik talepleri bulunsa da söz konusu talepler homojen bir nitelik taşımamaktadır. Zira özerklik yanlısı federatif talepler dile getirildiği gibi, bağımsızlıkçı söylemler de göze çarpmaktadır. Dolayısıyla İran Türklerinin tamamının ayrılıkçı olduğu söylenemez. Lakin bu noktada meselenin emperyalizm boyutuna da vurgu yapmak gerekir. Çünkü ABD'nin İran politikası olmasa, İran Türklerindeki bağımsızlık taleplerinin artacağı öngörülebilir. Diğer taraftan İran Türkleri arasında rejimin demokratikleşmesi halinde özerkliğin yeterli olacağı görüşü de vardır. Bu durumda İran Türklerinin tarih boyunca İran kimliğinin kurucu unsurlarından olması belirleyici olmaktadır. Nitekim İran'da Şiiliği kurumsallaştıran da Türklerdir. Çalışma, belirtilen özellikler doğrultusunda İran Türklerinin mücadelesini yaşanan tarihsel aşamalara bağlı olarak verdikleri mücadelenin çeşitli boyutlarını ele almayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: İran Türkleri, Güney Azerbaycan, Teşkilatlanma, Demokratikleşme, Bağımsızlık

ORGANIZED STRUGGLE INITIATIVES OF THE IRANIAN TURKS AND THEIR ORGANIZATIONS FOR THIS PURPOSE

ABSTRACT

Organized struggle initiatives of the Iranian Turks and their organizations for this purpose Iran has a highly heterogeneous population in demographics. Iran, which contains many ethnic identities such as Persians, South Azerbaijani Turks, Kurds, Baluchis, Lurs, Saharan Turkmens and Arabs, is almost like an ethnic cauldron. It can be stated that within this ethnic cauldron, the Shiite identity has become a higher identity and has taken a unifying role in ensuring the integrity of Iran. However, it cannot be claimed that there are no independence/separatist demands or pro-autonomy demands within these identity groups. As a matter of fact, in this study, the various demands of the South Azerbaijani Turks and the mass organizations they organize in order to express these demands are examined.

On the other hand, as can be seen from the organizations discussed, although there are political demands of the Iranian Turks, these demands are not homogeneous. Because as the pro-autonomy Federative demands are expressed, the independentist discourses stand out. Therefore, not all Iranian Turks are separatists. But at this point, it is necessary to emphasize the dimension of imperialism. Because if it were not for the US policy on Iran, it can be predicted that separatist demands on the Iranian Turks will increase. On the other hand, one

* Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Rektörlük, Asya Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, sinandemirturk@gmail.com, Orcid ID: 0000-0002-9630-0707

situation affecting the view among the Iranian Turks that autonomy will be sufficient in line with the democratization of the regime is that the Iranian Turks have been one of the founding elements of Iranian identity throughout history. At this point, it can be stated that Shiism serves as a unifying identity. It is the Turks who have already institutionalized Shiism in Iran. The study aims to address the various dimensions of the struggle of the Iranian Turks depending on the historical stages of the struggle.

Keywords: Iranian Turks, South Azerbaijan, Organization, Democratization, Independence.

Giriş

İran, demografik anlamda oldukça heterojen bir nüfusa sahiptir. Ülke çerisinde Farslar, Güney Azerbaycan Türkleri, Kürtler, Beluciler, Lurlar, Sahra Türkmenleri ve Araplar gibi pek çok etnik kimliği barındıran İran, adeta bir etnik kazanı andırmaktadır. Bu etnik kazan içerisinde Şii kimliğinin üst kimliğe dönüştüğü ve İran'ın bütünlüğünü sağlamada birleştirici bir rol üstlendiği ifade edilebilir. Bununla birlikte söz konusu kimlik grupları içerisinde bağımsızlıkçı/ayrılıkçı taleplerin ya da özerklik yanlısı isteklerin bulunmadığı da iddia edilemez. Nitekim bu çalışmada da Güney Azerbaycan Türklerinin çeşitli talepleri ve bu talepleri dillendirmek amacıyla organize oldukları kitle örgütleri incelenmektedir.

Azerbaycan Türkleri, İran'ın kuzeyinde ve bağımsız bir devlet olan Azerbaycan Cumhuriyeti'nde varlıklarını sürdürmektedir. Ancak bu coğrafyada yaşayan Azerbaycan Türklerini, Aras Nehri ikiye ayırmaktadır. Coğrafyalar arasındaki ayrılık ise 1828 tarihli Türkmençay Antlaşması'na dayanmaktadır (İpek, 2012: 270-272). Bu antlaşma nedeniyle Azerbaycan coğrafyasının kuzeyi Rus ve güneyi ise İran egemenliğine girecek şekilde fiilen ikiye bölünmüştür. Aras'ın kuzeyinde yer alan bölgeye coğrafi olarak Kuzey Azerbaycan denilmektedir. Nitekim bugün Azerbaycan devleti de bu topraklardadır. Bu devletin güneyinde, İran sınırları içerisinde yer alan bölgeye ise coğrafi olarak Güney Azerbaycan denilmektedir (Paşayeva, 2007: 2505). Güney Azerbaycan, Orta Asya, Uzakdoğu, Ortadoğu, Anadolu ve Kafkasya arasında bağlantıyı sağlayan mühim bir jeopolitik konuma sahiptir. Bu özelliğiyle Türk Dünyası'nın bütünleşmesi bakımından da bir geçit niteliğine haizdir (Kafkasyalı, 2004: 101).

Bahse konu olan bölge, Türkiye ile Hazar Denizi'nin arasında kalan alan olarak da tanımlanabilir. Bu bölgeyi Batı Azerbaycan, Doğu Azerbaycan, Hemedan, Zencan, Erdebil, Kazvin ve Gilan eyaletleri oluşturmaktadır. Yüzölçümü yaklaşık 200.000 km² olan Güney Azerbaycan bölgesinde; Tebriz, Erdebil, Hoy, Urmiye, Selmasmakû, Enzeli, Astara, Culfa, Merend, Halhal, Soğukkulak, Bicar, Zencan, Mahabat, Senendec, Merega ve Rest gibi yerleşim yerleri bulunmaktadır.

Bilindiği gibi İran; tarih boyunca sınırları ve etnik yapısı sıklıkla değişen, nüfusunun yarısı bile Fars etnik kökenine ait olmayan, çok etnikli bir devlettir. Nitekim 20. yüzyılda Pehlevi rejimi bugünkü İran'a hâkim oluncaya kadar, İranlılık olarak ifade edilen kimlik, Fars kimliğinin karşılığı değil; kimlikler üstü bir yapıyı temsil etmiştir (Çelik, 2018: 35). Hatta Pehlevi Hanedanlığı kurulmadan önceki hanedanlıklarda, ülkenin başkenti de nüfusunun tamamına yakını Türk olan, Tebriz olmuştur. İranlıların dini inanışını teşkil eden Şiiliği bir devlet ideolojisi seviyesine getirenler de Türklerdir

(Ametbek, 2018: 10-11). Dolayısıyla Pehlevi Hanedanlığı'yla birlikte Türkler devlet yapısı içerisindeki konumlarını kaybederek dışlanmaya başlamış ve Fars milliyetçiliğine dayalı bir kimlik algılayışı İran siyasetine hâkim olmuştur. Şah rejimiyle birlikte İran'da "tek devlet-tek millet" sloganı ön plana çıkarılmıştır. Bu slogandaki kavramlar ise "İran-Fars" olarak inşa edilmiştir (Cevadbeyli, 2020: 82).

Her ne kadar bu çalışmada İran Türklerinin kimlik temelli taleplerinin tarihi geçmişine detaylı bir şekilde değinilmeyecekse de Pehlevi Hanedanlığı dönemindeki Farslaştırma politikalarından bahsedilmesi elzemdir. Nitekim Batı tipi ulus-devlet yaratma idealini, dönemin konjonktürünün de etkisiyle yönetsel olarak Avrupa'daki ırkçılıktan etkilenerek uygulamaya çalışan dönemin İran lideri Rıza Şah, İran Türklerine yönelik asimilasyon politikaları uygulamıştır (Ametbek, 2017: 20). Bu da ülkedeki Türklerin tepkisini arttırmış ve aidiyet hislerini zedelemiştir. Dolayısıyla İran Türklerindeki bağımsızlıkçı-ayrılıkçı taleplerin yükselişe geçtiği en önemli dönem Pehlevi Hanedanlığı dönemidir. Zaten İran Türklerinin en önemli bağımsızlık denemesi ya da bir başka deyişle devletleşme girişimleri de Pehlevi Hanedanlığı dönemine uzanmaktadır. Çünkü İkinci Dünya Savaşı esnasında İran, İngiltere ve Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmiş ve bu işgal esnasında Azerbaycan Türkleri; Sovyetler Birliği'nin desteğiyle bir devlet kurmuşlardır (Sarıkaya, 2008: 184-185).

Bahsi geçen dönemde İran Türkleri, Seyid Cafer Pişeveri'nin öncülüğünde, Tebriz çevresinde kurulan Azerbaycan Milli Hükümeti deneyimine tanıklık etmiştir (Özkan, 2013: 55). Pişeveri öncülüğünde kurulan Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ne ilişkin Oğuzhan Çelik şunları ifade etmektedir (Çelik, 2018: 61):

"Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin resmi dili Azerbaycan Türkçesi olarak ilan edilmesiyle beraber, Azerbaycan Milli Hükümeti Sesi adlı radyo, okullar, dernekler ve tiyatro binalarının açılışı yapılmıştır. Bu kısa dönemde, on altı gazete ve dergi çıkarılmış, Azerbaycan'ın tarihini, dilini ve kültürünü konu edinen kitaplar çıkarılmıştır. Hemen toprak reformu gerçekleştirilip, devlet kontrolündeki topraklar çiftçilere paylaştırılmıştır. Milli Hükümet, bankaları millileştirmiş, iş yasası çıkartmış ve yeni fabrikalar kurarak istihdamı arttırmıştır. Çıkartılan yeni kanunlarla, halkın üzerinde büyük bir yük olan vergiler yüzde kırk azaltılmıştır. Pehlevi Hanedanlığı döneminde alınamayan kararlar, yapılamayan modernleşme hareketleri; Pişeveri önderliğinde, Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti döneminde yapılmıştır. Yeni kurulmuş bağımsız bir devlet olmasına rağmen; atılan her adım meyvesini kısa sürede vermiş, yolsuzluklarla mücadele başlatılmış, işsizlik azaltılmış, kadınlara seçim hakkı verilmiş, bayındırlık faaliyetleri artırılmış, uyuşturucu ticareti büyük ölçüde engellenmiş, açılan yeni hastanelerde sağlık hizmetleri iyileştirilmiştir."

İran topraklarında bağımsızlık yanlısı ilk deneyimin öncüleri olan Pişeveri ve ekibi, söz konusu devleti kurmadan önce de 12 Şehriver Manifestosu'nu ilan etmişlerdir. Manifestoda şu ifadeler yer almaktadır (Attar, 2004: 55-56):

"Azerbaycan halkı kendi özgün milliyet dil ve geleneklerine sahip bir halk olarak diğer halklar gibi, İran'ın toprak bütünlüğü içerisinde kendi

kaderini tayin etme hakkında sahiptir. İran'dan ayrılmak istemeyen Azeri milleti, İran'da demokrasi rejiminin kurulması ve Azerbaycan'ın kendi özerk devletine kavuşmasını talep etmektedir. Azeri milleti için milli ve ana dili olan Türkçe yaşamsal önem taşımaktadır. Bu dil, devlet ve eğitimde resmi dil olarak kullanılmaktadır.”

Görüldüğü üzere Pişeveri, Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'ni kurarken; ana dile ilişkin çeşitli talepleri dile getirmiş, halkların kendi kaderlerini tayin etmesi ilkesine atıfta bulunmuş ve İran'da demokratik bir rejim kurulması çerçevesinde özerk bir yönetimi kabul edeceklerini ifade etmiştir. Bu kapsamda İran Türklerinin bugünkü politik konumlanışlarının temelinde de 1945 tecrübesinin; yani bağımsız devlet kurma girişiminin yarattığı deneyimin etkili olduğu öne sürülebilir.

Sonuç olarak Pişeveri Hükümeti, bir yıl gibi kısa bir süre içerisinde yıkılmışsa da mevzu bahis örnek, İran Türkleri için önemli bir tarihsel tecrübe oluşturmuştur (Özdemir, 2020: 367). İran'daki Sovyet ve İngiliz işgallerini, Sovyetler Birliği ile İngiltere arasında yapılan anlaşma sona erdirmiştir. Bahse konu anlaşmanın imzalanmasının ardından Rıza Şah, ülke üzerindeki hakimiyetini yeniden tesis etmiş ve kısa süre içerisinde İran topraklarının tamamına egemen olmuştur. Şüphesiz bu durum, Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin de yıkılması anlamına gelmektedir. Ancak bahsi geçen devletin yıkılması, Türkler arasındaki bağımsızlıkçı talepleri ve Şah karşıtlığını ortadan kaldırmaya yetmemiştir. Nitekim İslam Devrimi sürecinde de İran Türkleri, ülkede gerçekleşen eylemlere etkin katılım sağlamışlar ve daha demokratik bir ülkede özerklik elde edebilecekleri düşüncesiyle Şah karşıtı protestolarda ön sıralarda yer almışlardır. Bu kapsamda İran Türkleri, ülkenin demokratikleştirilerek yeniden yapılandırılmasını talep etmişlerdir (Nesibli, 2017: 241).

İslam Devrimi'nin gerçekleşmesinde etkili olan üç Ayetullah vardır. Bunlar Ruhullah Humeyni, Mehdi Talegani ve Kazım Şeriatmedari'dir. Şeriatmedari, ılımlı bir anayasacı olarak tanınan Şii Türk din adamıydı (Sarıkaya, 2007: 48). Şeriatmedari'nin devrimin içinde yer alması, İran Türklerinin de Şah rejimine karşı, İslam Devrimi'ni desteklemesine yol açmış ve Tebriz şehrinde gerçekleşen ayaklanmayla şehir, Şah'ın kontrolünden çıkmıştır (Mackey, 1998: 278-279). Dolayısıyla devrim sırasında aktif rol alan ve Şah dönemindeki Fars milliyetçiliğine dayalı asimilasyon politikalarına isyan eden İran Türkleri, devrim sonrasında da sisteme dahil olmaya çalışmıştır. Bu dönemde siyasi faaliyetleri sınırlı kalan İran Türklerinin daha çok kültürel faaliyetlere odaklandığı ifade edilebilir. Bu noktada konumuzun odak noktası olan İslam Devrimi sonrasında İran Türklerinin örgütlenme çabalarını ele almak gerekmektedir.

1. 1980'li Yıllarda İran Türklerinin Örgütlenme Girişimleri

1. 1. İranlı Türklerin Milli Kültür İnşa Etme Girişimleri Bağlamında Varlık Dergisi

Varlık Dergisi, İran'da yayımlanan ilk Türkoloji dergisi olma özelliğine sahiptir. İran'da Şah rejiminin ırkçı asimilasyon politikaları nedeniyle Türkçenin yasak olduğu Dergi, Pehlevî döneminin sona ermesinin ardından Doktor Cevad Heyet ve Hamid Nutki tarafından Tahran'da yayımlanmaya başlanmıştır. Nutki, 12 yıl boyunca derginin başyazarı olarak görev yapmış ve Nutki'nin ölümünün ardından bu görevi Heyet üstlenmiştir (Gökdağ-Heyet, 2004: 68). Uzun yıllar Türkçenin yasaklanması sebebiyle

bölgede imlâ ve edebî dil konusunda bir birlik bulunmadığından dolayı Varlık Dergisi'nin ilk sayılarından itibaren Arap alfabesinin Türkçeye uyarlanmasıyla ilgili çalışmalar yürüttüğü gözlemlenmektedir.¹ Dergi, İran Türklerinin kimlik bilinci açısından oldukça önemli kültürel faaliyetler yürütmüştür. Zira İran'da uzun yıllar boyunca sadece Türkçe yayıncılık değil; Türk kültürüne ilişkin pek çok şey yasaklanmıştır (Doerfer, 1987: 243). Bu anlamda Varlık Dergisi'nin başlıca hedefi, İran'da Türklüğün varlığının korunması olmuştur (Nesibli, 2017: 213). Bu kapsamda "Bütöv Azerbaycan" fikrini de tartışmaya açık olmakla birlikte, Varlık Dergisi'nin temel amacının İran'ın demokratikleştirilmesi olduğu ifade edilebilir. Nitekim derginin yaptığı yayınlarda "İran hepimizin vatanıdır" söylemi sıklıkla tekrarlanmıştır (Nesibli, 2017: 218). Mevcut durumda dergi, Rıza Heyet'in yazı işleri müdürlüğünde yayın hayatını sürdürmektedir.

1. 2. 1980'li Yıllarda İran Türklerinin Siyasi Faaliyetleri ve Müslüman Halkın Cumhuriyetçi Partisi

Her ne kadar 1980'li yıllar, Güney Azerbaycanlılar için politik faaliyetlerin sınırlı olduğu yıllar olsa da İslam Devrimi'nden sonra; 1980 yılında, İran'daki Türkçü aydınlar tarafından milli ve liberal bir ideolojik fikre sahip olan Müslüman Halkın Cumhuriyetçi Partisi (MHCP) kurulmuştur (Armaoğlu, 1992: 757).

Bölgeselliğe ve Azerbaycan kimliğine vurgu yapan parti, devrim sonrasında İran'daki siyasi yapılanmanın konfederasyon şeklinde tesis edilmesini talep etmiştir. Üstelik bu otonomi talebi, MHCP'yle de sınırlı kalmamış ve Ayetullah Şeriatmedari de bu talebi dillendirmiştir (Özşahin, 2007: 104). Rahim Cevadbeyli'ye göre, Şeriatmedari'nin şahsında sembolleşen mücadele, Şah döneminde ülkeye egemen olan 60 yıllık Türk düşmanlığına son verilmesini ve tamamen demokratik değerleri içeren çağdaş ve hukuki bir düzenin kurulmasını talep etmiştir (Cevadbeyli, 2019: 70-71).

Ayetullah Şeriatmedari ve MHCP'nin faaliyetlerinden rahatsız olan İran Devrimi'nin ideolojik önderi Humeyni ise Şeriatmedari'yle devrim sonrasında yeni nizamın tesis edildiği anayasa referandumundaki konfederasyon talebi üzerinden zıtlamış ve İran Türkleri, anayasa referandumunu büyük ölçüde boykot etmiştir. Bu süreçte Şeriatmedari, Humeyni'nin yanlış yolda olduğunu öne sürmüştür (Bozgeyik, 1981: 221). Buna bağlı olarak Şeriatmedari'nin yarattığı etki vesilesiyle bölgedeki evet oylarında gözle görülür bir düşüş yaşanmıştır (Abrahamian, 2011: 220). Boykot sırasında İran Türkleri, isyan olarak nitelendirilebilecek protesto gösterileri de düzenlemiştir. Ancak Tahran yönetimi, bu isyanı bastırmayı başarmış ve MHCP'yi bölücülükle suçlamıştır (İpek, 2012: 274). İşte bu ortamda Şeriatmedari'nin de talebiyle MHCP kendisini feshetmiştir. Sonrasında da Humeyni'ye olan muhalefeti nedeniyle Şeriatmedari, ev hapsi cezasına maruz kalmıştır.

Yukarıda ifade edilen gelişmeler İran Türklerinin bağımsızlıkçı eğilimlerinin şekillenmesinde belirleyici olan tarihsel tecrübeler olarak yorumlanabilir. Ancak bölgedeki bağımsızlıkçı taleplerin yükselişe geçmesine yol açan en kritik gelişme,

¹Varlık Dergisi hakkında detaylı bilgi için bkz. <https://www.facebook.com/135697426485741/photos/a.727658773956267.1073741829.135697426485741/741920309196780/?type=3>, (Erişim Tarihi: 19.02.2019).

Sovyetler Birliği'nin dağılması olmuştur. Zira Soğuk Savaş sonrasında Sovyetler Birliği'nin dağılmasına bağlı olarak bağımsız bir Azerbaycan devleti kurulmuştur. Bu da İran Türkleri nezdinde Azerbaycan ile birleşilmesi yönündeki görüşlerin ve strateji arayışlarının ortaya çıkmasına vesile olmuştur (Yenisey, 2008: 193). Nitekim bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'da iktidara gelen Ebulfez Elçibey, siyaseten "*Bütöv Azerbaycan*"² düşüncesini savunmuştur.

Bütöv Azerbaycan fikri, bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'ı Kuzey Azerbaycan olarak kabul ederek; güneydeki İran topraklarında kalan Türk nüfusun yaşadığı coğrafyayı da Güney Azerbaycan şeklinde tanımlayan bir düşünceden oluşmaktadır. Bu nedenle de *Bütöv Azerbaycan* fikri savunulduğunda, her iki parçanın da tek bir devlet çatısı altında birleştirilmesi; yani güneyin kuzeye katılması düşüncesi dile getirilmektedir. Dolayısıyla bahsi geçen fikir, İran açısından toprak bütünlüğüne aykırı bir durum olup; bölünme tehdidini barındırmaktadır. Bu sebeple de 1990'lı yıllardan itibaren Güney Azerbaycan Türkleri arasında milliyetçi eğilimlerin yükselişe geçmesini tetikleyen olayların incelenmesi gerekmektedir.

2. 1990'lı Yıllardan İtibaren İran Türklerinde Milliyetçiliğin Gelişimini Etkileyen Olaylar

2. 1. Babek Kalesi Gösterileri

Babek Kalesi törenleri, 1999 yılında düzenlenmeye başlamıştır. Bahse konu olan törenler, Azerbaycan'da bağımsızlık mücadelesi vermiş milli bir kahraman olan Babek Hürremdin'in doğum gününün anılması amacıyla 5 ve 6 Temmuz günlerinde düzenlenmektedir (İbrahimi, 2018). Bu nedenle de Babek Kalesi, İran Türklerinin sosyo-politik açıdan önemsendiği bir kaledir. Babek Hürremdin'in kahramanlıkları İran Türklerinde milli bilincin yaşamasına hizmet etmekte ve İran Türk toplumunun hafızasında sembolik bir noktayı temsil etmektedir.

Babek Hürremdin, Abbasilerin Azerbaycan topraklarını işgal etmeye çalıştığı dönemde, yaklaşık 23 yıl boyunca, Arap işgaline karşı direnmiş bir isim olarak tanınmakta ve Azerbaycan Türkleri arasında bir milli kahraman olarak algılanmaktadır. Hürremdin'in söz konusu direnişi Babek Kalesi'nden yönetmesi hasebiyle İran Türkleri, kalede toplanarak Hürremdin'i anma etkinlikleri düzenlemektedir (Çelik, 2018: 74). Üstelik bu anma etkinliklerine olan katılım düzeyi, Tahran yönetiminin çeşitli engellemelerine rağmen her geçen yıl daha da artmaktadır (Keskin, 2019).

Sonuç olarak Babek Kalesi'nde az sayıda öğrencinin katılımıyla düzenlenmeye başlanan törenler, zamanla İran Türklerinin tümünü kapsayacak toplumsal bir faaliyete dönüşmüştür (Keskin, 2019). Zira törenlere gösterilen ilgi, İran'daki Farslaştırma

---

² Bütöv Azerbaycan, kuzeyde bağımsız bir Azerbaycan devletinin tesis edilmesi sonrasında ortaya çıkan bir fikirdir. Bu fikre göre, Azerbaycan coğrafyasının kuzey kısmında yer alan bağımsız devlet ile İran sınırlarında yer alan Güney Azerbaycan bölgesinde yaşayan Türklerin tek bir devletin çatısı altında birleştirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla "Bütöv Azerbaycan" fikri, "Büyük Azerbaycan" düşüncesi olarak da tanımlanabilir. Ancak aynı zamanda bu düşünce, İran açısından bölünme riskinin dillendirilmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle de İran gerek İran Türklerinde gerekse de komşusu olan Azerbaycan'da Türkçü fikirlerin yükselişinden rahatsızlık duymaktadır. Nitekim Bütöv Azerbaycan düşüncesini savunan en önemli isim de Azerbaycan Eski Cumhurbaşkanı Elçibey olmuştur. Elçibey, Türkçü fikirleriyle tanınmaktadır.

politikaları aracılığıyla Türklere uygulanan asimilasyonun başarısız olduğunun açık bir göstergesidir. Çünkü bu törenler aracılığıyla Türklerin asimile olmadığı gözler önüne serilmiştir. Cavid Veliev'e göre, Babek Kalesi gösterileri, İran Türklerinin İslami rejimi halk kahramanı olarak gördükleri Babek Hürremdin'e şikayet etmeleri anlamına gelmektedir (Veliev, 2006). Bu anlamda bahsi geçen gösteriler, İslam Devrimi sonrasında uygulanan ve Şiiliği üst kimlik olarak yorumlayan kimlik politikalarının da İran Türkleri nezdinde hedefine ulaşmadığını; bir başka deyişle Türklerin başka bir üst kimliği içselleştirmedini ortaya koymaktadır. Nitekim mevcut görüntü, Güney Azerbaycan coğrafyasında yaşayan insanlar arasındaki kimlik tanımlayışında Türklük hassasiyetinin ön plana çıktığına ve her geçen gün Türk kimliğinin daha da güçlendiğine işaret etmektedir.

2. 2. Karikatür Krizi

İran Türklerinin milli kimlikleri doğrultusunda politize oldukları en önemli olaylardan biri de 2006 yılında yaşanan Karikatür Krizi'dir. Bahsi geçen yılda İran'ın resmi haber ajansı *IRNA*'ya bağlı olan *İran-ı Cuma* isimli bir gazetede yayımlanan "hamam böceği" karikatürü, doğrudan Türkleri hedef alan hakaretler içermiştir. Elbette bu durum da İran Türklerin tepkisini çekmiştir.

Yukarıda belirtilen karikatürde, İranlı bir çocuk, karşısındaki hamam böceğine Farsça bir şey sormuş; ancak hamam böceği Türkçe olarak "Nemene?" şeklinde yanıt vermiştir. Karikatürün yer aldığı yazının devamında ise hamam böceklerinin insan pisliğinden beslenen ve üremeleri engellenerek kökünün kurutulması gereken parazit yaratıklar olduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla İran'ın resmî kurumları tarafından yayımlanan bir gazete, açık bir biçimde Türklere karşı ırkçı bir yaklaşım sergilemiştir. Bu nedenle de ağır hakarete maruz kalan İran Türkleri duruma isyan etmiştir.

Fars şovenizmine karşı sesini yükselten on binlerce İran Türkü, Tebriz meydanında toplanarak çeşitli sloganlar eşliğinde Tebriz Valiliği'ne yürümüş ve esnaflar kepenk kapatarak tepkisini dile getirmiştir (Sabah, 2006). Olaylar diğer şehirlere de sıçramış ve yüzbinlerce kişi protesto eylemlerine katılmıştır. Nitekim Mahabad, Gülistan ve Tahran gibi şehirlerde de geniş katılımlı protestolar meydana gelmiştir. Güvenlik güçlerinin Tebriz'deki barışçıl protestolara sert bir biçimde müdahale etmesi ise İran Türklerindeki milliyetçi tepkileri arttırmıştır. Zira İran polisinin orantısız müdahalesi neticesinde ölenler olmuş ve yüzlerce gösterici de yaralanmıştır. Ayrıca İran istihbaratı, yüzlerce protestocuyu da göz altına almıştır. Ancak her şeye rağmen Türklerin eylemlerdeki duruşu sebebiyle Tahran Hükümeti, geri adım atarak *İran'ı Cuma* gazetesini geçici olarak da olsa kapatmak durumunda kalmıştır (BBC, 2006).

Karikatür Krizi esnasında İran Türkleri arasında milliyetçi eğilimlerin ön plana çıktığı, eylemlerde atılan sloganlardan da anlaşılmaktadır. Protestolar esnasında atılan başlıca sloganlar şunlar olmuştur:

- *Bakü, Tebriz, Ankara; Fars hara biz hara!*
- *Zencanlı uyanıktır; Azerbaycan'a dayanaktır!*
- *Türk milleti var olsun, düşmanlar har olsun!*
- *Azerbaycan var olsun, istemeyen kör olsun!*
- *Azerbaycan bir olsun, merkezi Tebriz olsun!*

- *Azerbaycan milleti, çekmez böyle zilleti!*
- *Türk dili ölen değil, Fars diline dönen değil!*
- *Haray haray men Türk'em!*
- *Faşist gazete kapatılmalıdır!*
- *Ölüm olsun Apartayd'a!*
- *Ölüm olsun Fars şovenizmine!*

Nitekim Karikatür Krizi'nin ardından gerçekleşen eylemler sırasında İran Türkleri, "anayasanın değiştirilmesi, hükümetin istifası, Türkçe'nin resmi dil olması, Güney Azerbaycan'ın milli, kültürel, sosyal ve ekonomik sorunlarının giderilmesi" gibi taleplerde bulunmuştur.

2. 3. Traktörsazi Futbol Kulübü

Nüfusunun tamamına yakını Türk olan ve İran'ın en büyük traktör fabrikasının bulunduğu Tebriz şehrinde, 1970 yılında kurulan Traktörsazi futbol kulübü, maçlarını Türkiye'deki popüler dizilerden olan "Kurtlar Vadisi" dizisinden esinlenerek "Kurtlar Deresi" olarak tanımladıkları İmam Yadigar Stadyumu'nda ortalama 60.000 seyirciye oynamaktadır (Arslan, 2019).

Kulüp, son yıllarda İran'da yaşayan Türklerin kimlik mücadelesinin sembollerinden biri haline gelmiştir. Bu nedenle de takımın taraftarlarının stadyumlardaki tezahüratlarının vurgusu, genellikle futbol müsabakasından bağımsız bir biçimde, Güney Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesine ve milli değerlerine ait sloganlardır.

Traktör Sazi maçlarında öne çıkan başlıca sloganlar şu şekilde sayılabilir:

- *Azerbaycan var olsun, istemeyen kör olsun.*
- *Güney Azerbaycan İran değildir.*
- *Azerbaycan yurdumuz, Traktör bozkurdumuz.*
- *Azerbaycan bizimdir, Afganistan sizindir.*
- *Yaşasın Azerbaycan!*
- *Türk dilinde medrese olmalıdır.*
- *Yurdumuzun iftiharısın Azer elin kahramanısn.*

Sonuç olarak İran'daki Türklerin Traktörsazi'yi maruz kaldıkları devlet baskısından bir kaçış alanı olarak değerlendirdikleri söylenebilir. İran Türkleri bu vesileyle politize olma ihtiyaçlarını karşılayarak siyasi taleplerini duyurma olanağına da kavuşmuşlardır.

Yukarıda ifade edilen bilgiler doğrultusunda İran Türklerinin mevcut kitle örgütlerinin incelenmesi, İran Türklerinin konumlanışının anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

3. İran Türklerinin Kitle Örgütleri

Kitle hareketleri ya da bir diğer ifadeyle toplumsal hareketler, politik zeminde meydana gelen gelişmeleri önlemek, yaşanan değişim süreçlerini hızlandırmak veya tersine çevirmek gibi amaçlarla vuku bulan hareketlerdir. İran Türkleri incelendiğinde de zaman zaman çeşitli protesto gösterileri vesilesiyle kitle hareketlerinin patlak verdiği

görülmektedir. Bununla birlikte çeşitli hedeflere ulaşabilmek için kitlelerin harekete geçirilmesi de mühim bir meseledir. Bundan dolayı İran Türkleri, bazı teşkilatlar kurmak suretiyle hak mücadelesini yürütmek ve talep edilen hakları elde edebilmek için kitleleri harekete geçirmeye çalışmaktadır. Makalenin bu bölümünde de İran Türklerinin hak mücadelelerinde organize olduğu teşkilatlar incelenmektedir.

3. 1. Güney Azerbaycan Milli Uyanış Hareketi

Güney Azerbaycan'daki bağımsızlıkçı hareketin temel organizasyonu olan Güney Azerbaycan Milli Uyanış Hareketi (GAMOH), 1995 yılında Türklük bilinci çerçevesinde Mahmut Ali Çehregani'nin liderliğinde kurulmuştur. Hareket, kendi amacını Güney Azerbaycan Türklerini bir araya getirerek onların milli birliklerini oluşturup Güney Azerbaycan Türklerinin kendi kaderini tayin etmelerini sağlamak olarak tanımlamaktadır (GAMOH, 2019).

Hareketin lideri olan Çehregani, 1996 yılı seçimlerinde 600.000 oy almış ve bu seçimlerden sonra, İran Türkçülüğünün temsilcisi olarak öne çıkmasından dolayı Tahran tarafından tehdit olarak algılanıp çeşitli iddialarla defalarca tutuklanmıştır. GAMOH'un rejimi rahatsız eden bir çizgiyi benimsemesi hususunda İran Eski Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin anadilde eğitim başta olmak üzere çeşitli konularda yapılacak reformlar hususunda verdiği sözleri tutmaması etkili olmuştur. Zira GAMOH, ilk aşamada mevcut sorunların çözümü için Tahran yönetimiyle işbirliği yapmışsa da verilen reform sözlerinin tutulmaması GAMOH'u daha sert bir muhalefet yapmaya itmiştir (Saraçlı, 2011: 132). Çehregani, GAMOH'un stratejisini şu şekilde ifade etmektedir (GAMOH, 2019):

“Şerefli milletler kendi bayrağı altında yaşamalıdır ve kendi milli-siyasi coğrafyasını tayin etmeli ve bu doğrultuda ilerlemelidir. GAMOH'un kendi stratejisi, insan hakları ve Birleşmiş Milletler çerçevesinde mücadele etmektedir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 24 Aralık 1950 yılında 421 sayılı kararına göre dünyada bütün milletlere kendi kaderini tayin etme hakkı tanınmıştır. GAMOH'a göre bütün bunlar demokrasi ve insan hakları esasında gerçekleşmelidir. Çünkü İran adlı ülkede çeşitli milletler yaşamaktadır. İran rejimi İran'da Fars'tan başka bir millete değer vermiyor ve hepsine İran milleti diyerek o milletleri en temel haklarından uzak tutmuştur. Bütün bu milletler demokratik yöntemlerle federal veya konfederal şekilde kendi haklarını elde edebilirler. Eğer bu sistem İran devleti tarafından kabul edilmezse İran'da yaşayan milletler insan haklarına göre kendi bağımsız devletlerini bile kurabilirler.”

2002 yılından sonra ise İran'da kalma imkânı bulunmayan Çehregani, Türkiye ve ABD başta olmak üzere çok sayıda ülkeyi ziyaret etmiş ve bu ziyaretlerin ardından GAMOH, çeşitli ülkelerde bürolar açarak uluslararası boyuta faaliyetler yürütmüştür (Kızılkaya, 2019). Çehregani'nin yurt dışı temasları, kendisinin Tahran tarafından ABD ajanı olarak suçlanmasına da sebep olmuştur. Çehregani'nin ABD ajanı olduğunu söylemek iddialı bir yorum olacaksa da taleplerinin ABD'nin talepleriyle örtüştüğü ifade edilebilir. Buna ek olarak İran'daki Türklerin şu ortamda gerçekleştireceği bağımsızlıkçı bir ayaklanmanın İran için dış müdahaleden daha korkutucu olduğu da öne sürülebilir.

Bu noktada GAMOH'un ideolojik duruşundan da bahsetmek gerekmektedir. Çöhregani, GAMOH'un ideolojisini şu sözlerle açıklamaktadır (GAMOH, 2019):

“Türkçülük: Türkçülük faşistlik anlamında değildir. Başka milletlerle eşit olmak demektir. Çağdaşlık: Yenilenmek ve modern düşünmek demektir ve demokrasiye inanmaktır. Özgürlük: Laiklik ve Sekülerizme inanmak demektir. İnanç özgürlüğü anlamına gelir. GAMOH kadın ve erkeklerin eşit haklara sahip olmasına inanıyor ve dini özel inanç olarak karşılıyor. GAMOH'a göre din siyasetten ayrı olmalıdır. Bu üç temele dayanarak GAMOH bu ideolojiye inanmaktadır: Türküm, Modernim, Özgürüm”

Sonuç olarak GAMOH, İran Türklerinin haklarının tanınması amacıyla ülkede bir takım reform yapılmasını istemiş; fakat Tahran yönetiminin bu husustaki isteksizliği, GAMOH'u farklı arayışlara yönlendirmiştir. Halihazırda GAMOH, İran Türklerinin self-determinasyon hakkına atıf yapmaktadır. Bu hakkın kullanımı yoluyla ortaya çıkabilecek üç seçenek vardır. Bu seçenekler İran'a bağlı kalma, ayrılıp bağımsız devlet kurma ve başka bir devletle (Azerbaycan) birleşmek amacıyla ayrılma şeklinde tezahür edebilir. Bu anlamda İran'ın demokratikleşmesini, demokratikleşen İran'da Türklerin askeri ve bürokratik hiyerarşide önemli görevler elde edebilmesini ve federatif bir yapıya geçilmesini savunan GAMOH, self-determinasyon kapsamında başvurulabilecek diğer olasılıkların tartışılmasına da kapıları açık bırakmaktadır.

3. 2. Dünya Azerbaycanlılar Kongresi

Dünya Azerbaycanlılar kongresi (DAK), 1997'de ABD'nin Los Angeles şehrinde kurulmuştur. Örgütün amacı Güney Azerbaycan halkının sosyal ve politik haklarının sağlanması ve Kuzey Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarının kurtarılmasına yönelik diaspora faaliyetlerinde bulunulmasıdır. (DAC-WAC, 2019). Bu noktada Dünya Azerbaycanlılar Kongresi'nin Bütöv Azerbaycan düşüncesini içselleştirdiği ve İran'ı Azerbaycan coğrafyasındaki işgalci aktör olarak yorumladığı söylenebilir. Hareketin liderliğini ise Sabir Rüstemhanlı yürütmektedir.

3. 3. Dünya Azerbaycanlılarının Haklarını Müdafaa Komitesi

Dünya Azerbaycanlılarının Haklarının Müdafaa Komitesi (DÜNAZHAK), Urmiye'li mimar Büyük Resuloğlu tarafından 1998 yılında kurulmuştur. İnsan hakları konusunda çalışmalar yapan örgüt, Güney Azerbaycan'ın haklarını savunmak için kurulan diğer teşkilatlara göre daha başarılıdır (Çelik, 2018: 90).

3. 4. Bütöv Azerbaycan Birliği

Bütöv Azerbaycan Birliği (BAB), 1997 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Eski Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey tarafından kurulmuştur (Sarı, 2017: 130). BAB'ın amacı ilk aşamada, Güney Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazamaması ve daha sonra ise Azerbaycan Cumhuriyeti ile birleşerek Birleşik Azerbaycan Cumhuriyeti'ni kurmaktır. Elçibey liderliğindeki bir organizasyon olması sebebiyle Birlik, kurulduğu dönemde kısa süre içerisinde popülerlik kazanarak 30.000'in üzerinde üye sayısına ulaşmıştır (Güler, 2006: 131). Ancak Elçibey'in vefat etmesinin ardından örgüt eski etkinliğini kaybetmiştir.

3. 5. Azerbaycan Milli Cephesi

Azerbaycan Milli Cephesi (AMC), Güney Azerbaycan'ın İran içerisinde federatif bir cumhuriyet olması için mücadele etmektedir. İran'daki Güneş Partisi'yle yakın ilişki içerisinde oldukları bilinmektedir (Çelik, 2018: 92). Dolayısıyla AMC'nin başlıca amacı İran'ın demokratikleştirilmesi olarak dikkat çekmektedir.

3. 6. Güney Azerbaycan Kurtuluş Partisi

Güney Azerbaycan Kurtuluş Partisi, 1990 yılında dernek yapılanması olarak kurulmuş ve karikatür krizinin yarattığı gerginliğe paralel olarak Türkçü mücadele kapsamında ihtiyaç duyulan milliyetçi teşkilatlanma boşluğunu doldurmak amacıyla 2007 yılında partileşmiştir (İsalı, 2019).

3. 7. Güney Azerbaycan Milli Direniş Teşkilatı

Güney Azerbaycan Milli Direniş Teşkilatı (AMDT), 2006 yılının Ocak ayında kurulmuş ve kendisini halkların kendi kaderini tayin etme hakkı doğrultusunda Güney Azerbaycan'da mücadele eden bir teşkilat olarak tanımlamıştır. Bu teşkilatı, diğer politik organizasyonlardan ayıran en önemli husus ise faaliyetlerini İran içinde yürütmesidir. İran'daki siyasi baskı sebebiyle yarı gizli olarak çalışan örgüt, Güney Azerbaycan şehirlerinde dağıtılan bildiriler, bültenler, kitaplar, kitapçıklar ve CD'ler aracılığıyla propaganda faaliyetlerinde bulunmaktadır (Araz News, 2019). Teşkilatın bu faaliyetlerdeki başlıca amacı ise ulusal kurtuluş hedefine ulaşılmasıdır (Araz News, 2020). Dolayısıyla AMDT, İran'dan ayrılma yönünde bir talebi dillendirmektedir.

3. 8. Azerbaycan Federal Demokrat Hareketi

Azerbaycan Federal-Demokrat Harekâtı (AF-DH), İsveç'te yaşamını sürdüren Ali Rıza Erdebili ve Muhammed Azadger tarafından kurulmuştur. AFDH'nin faaliyetlerini değerlendiren Çelik, teşkilatı şu sözlerle özetlemiştir (Çelik, 2018: 96):

“AF-DH'na göre; Türk, Fars, Kürt, Arap, Beluç, Türkmen milletlerinin yaşadığı İran çok etnikli bir ülkedir. İran'da varlığını sürdüren Türklerin sorunu, temel anlamda siyasi bir sorun olarak ele alınmalıdır. Bu sorunun çözümü için etnikler arası adaletsizlik ve eşitsizlik ortadan kalkmalı ve milletler kendi kaderini tayin edebilmelidir. AF-DH'na göre, bunun önündeki en büyük engel ise İslami rejimdir. AF-DH'nin amacı, İran'da federal ve demokratik bir cumhuriyet kurmak ve Güney Azerbaycan Türklerinin federal cumhuriyetini kurmak için; sosyal adaleti, demokrasiyi, bütün vatandaşlara ve milletlere siyasi hukuku sağlamak, cinsiyet ayrımı ortadan kaldırmak ve insan hakları için mücadele göstermektir.”

3. 9. Azerbaycan Milli Azadlık Teşkilatı

2007 yılında teşkilatlanan Azerbaycan Milli Azadlık Teşkilatı (AMAT), bağımsız, birleşik ve laik bir Azerbaycan devletinin kurulması gerektiğini düşünmekte ve bu anlamda *Bütöv Azerbaycan* fikrini savunmaktadır (İsalı, 2019).

Sonuç

Sonuç olarak İran Türkleri, Şah rejiminden beri önce Fars kimliği üzerinden ve daha sonra da İslam Devrimi'nden itibaren Şiilik aracılığıyla uygulanan asimilasyon politikalarına boyun eğmemiş ve kendi öz kimliklerini korumayı başarmışlardır. Nitekim 1945 yılında kurulan Güney Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti örneğinde de görüldüğü üzere, İran Türklerinde bağımsızlık yanlısı eğilimler bulunmaktadır. Ancak bununla birlikte İran Türklerinin ayrılıkçı talepler noktasında Ortadoğu'daki diğer ayrılıkçı hareketlerden farklılaştığı ve emperyalizme hizmet eden bir noktada durmamaya özen gösterdiği ifade edilebilir. Zira Güney Azerbaycan Türkleri zaman zaman isyan ederek temel hak ve özgürlüklerine dair taleplerde bulunsa da hiçbir zaman terörize olmamıştır. Ancak İran'da Türklere yönelik ırkçı politikaların uygulanması ve Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında bağımsız bir Azerbaycan devletinin kurulması da İran Türkleri arasındaki milliyetçi eğilimlerin gelişmesini etkileyen faktörler olmuştur. Özellikle de kuzeyde bağımsız bir Azerbaycan devletinin kurulması, İran Türkleri açısından özendirici bir etken olmuş ve 1990'lı yıllardan itibaren İran'da hem Babak Kalesi gösterilerinde hem de Traktörsazi futbol kulübü örneğinde de görüldüğü üzere, Türkçü, milliyetçi duygular halk kitleleri tarafından açıkça ifade edilebilir bir boyuta ulaşmıştır. Buna bağlı olarak Türklerin teşkilatlanma girişimlerinde de artış yaşanmıştır.

Neticede İran Türkleri hem ülke içinde hak ve özgürlük talebiyle hem de ülke dışında diaspora faaliyetleri yürütmek amacıyla çeşitli dernek, parti v.b. teşkilatlar kurmuştur. Bu durum, son yıllarda Güney Azerbaycan meselesi ve bu meseleye ilişkin hak taleplerinin uluslararası kamuoyu tarafından daha net biçimde duyulmasının da önünü açmıştır. Bu bağlamda İran Türklerinin örgütlü mücadelelerini sürdürme eğilimlerine bakılacak olunursa, Güney Azerbaycan meselesinin ilerleyen dönemlerde daha sık gündeme geleceği öne sürülebilir.

Öte yandan ele alınan teşkilatlardan da görüldüğü üzere, İran Türklerinin politik talepleri bulunsa da bu talepler homojen bir nitelik taşımamaktadır. Zira özerklik yanlısı federatif talepler dile getirildiği gibi, bağımsızlıkçı söylemler de göze çarpmaktadır. Ayrıca ayrılıkçı talepler içerisinde Azerbaycan'a bağlanma yönünde eğilime sahip olan gruplar da vardır. Dolayısıyla İran Türklerinin tamamının tek bir siyasi yönelim etrafında toplandıkları söylenemez. Lakin bu noktada meselenin emperyalizm boyutuna da vurgu yapmak gerekir. Çünkü ABD'nin İran politikası olmasa, İran Türklerindeki ayrılıkçı taleplerin artacağı öngörülebilir. Diğer taraftan İran Türkleri arasında rejimin demokratikleşmesi doğrultusunda özerkliğin yeterli olacağı görüşünü etkileyen bir durum da İran Türklerinin tarih boyunca İran kimliğinin kurucu unsurlarından biri olmasıdır. Bu noktada Şiiliğin birleştirici bir kimlik işlevi gördüğü belirtilebilir. Zaten İran'da Şiiliği kurumsallaştıran da Türklerdir. Ancak Şiiliğin tek üst kimlik haline gelmesi de mümkün olmamış ve Türk kimliği kendini muhafaza etmeyi başarmıştır.

KAYNAKLAR

- ABRAHAMİAN, Ervand, (2011), *Modern İran Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- AMETBEK, Dinmuhammed, (2018), *İran Devlet ve Toplum Yapısında Türk Kimliği*, Balgat Çalışmaları 8, ANKASAM, Ankara.
- AMETBEK, Dinmuhammed, (2017), *İran ve Orta Asya: Tarih, Kültür ve Politika*, Balgat Çalışmaları 4, ANKASAM, Ankara.
- ARMAOĞLU, Fahir, (1992), *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, 1. Cilt, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- ATTAR, Aygün, (2004), "İran Türkleri", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 1, s. 55-56.
- BOZGEYİK, Burhan, (1981), *Bütün Cepheleriyle İran Meselesi*, Yeni Asya Yayınevi, İstanbul.
- CEVADBEYLİ, Rahim, (2019), *İran'ın Jeopolitiği: İran'da Tarihi Devlet Yapılanması ve Türklerin Mücadele Stratejisi*, Astana Yayınları, Ankara.
- CEVADBEYLİ, Rahim, (2020), *Türk İran'a Persliğin Dayatılması*, Astana Yayınları, ANKARA.
- ÇELİK, Oğuzhan, (2018), *İran'da Türk Etnik Yapısı ve İran'da Türk Milliyetçiliği Hareketleri*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya 2018.
- DOERFER, Gerhard, "İran'da Türkler", *Türk Dili*, S. 431, Nisan 1987, s. 242-251.
- GÖKDAĞ, Bilgehan Atsız-HEYET, Rıza, "İran Türklerinde Kimlik Meselesi", *Bilgi*, S. 30, Yaz 2004, s. 51-84.
- GÜLER, Uğur, (2006), *Elçibey*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- İPEK, Cemil Doğaç, (2012), "Güney Azerbaycan Türklerinde Ürklerinde Kimlik Sorunu", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, C. 12, S. 1, s.267-283.
- KAFKASYALI, Ali, "İran Türkleri ve İran Türk Edebiyatı", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 24, 2004, s. 99-132.
- MACKEY, Sandra, (1998), *The Iranians: Persia, Islam and The Soul of a Nation*, Plume Yayınları, New York.
- NESİBLİ, Nesib L., (2017), *Güney ile Kuzey Azerbaycan Sorunları*, TEBAREN Yayınları, Ankara.
- ÖZDEMİR, Seçil, (2020), "Güney Azerbaycan Meselesi: Tarihi ve Kültürel Boyutu", *Tarih ve Günce*, S. 7, s. 359-386.

ÖZKAN, Vedat, (2013), *İran Azerilerinin Etnik Temelli Güncel Sorunlarının Tarihsel Bakış Açısı ile İncelenmesi*, Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

ÖZŞAHİN, Merih, (2007), *Güney Azerbaycan'da Bağımsızlık Hareketleri ve Güney Azerbaycan'ın Türk Dünyası İçin Önemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze.

PAŞAYEVA, Mehebbet, (2007), "Azerbaycan Türklerinin Tarihine Kısa Bir Bakış", 38. ICANAS, C. 5, S. 5, s. 2505.

SARAÇLI, Murat, (2011), "İran'da Azınlıklar", *Ortadoğu Siyasetinde İran*, der. Türel Yılmaz-Mehmet Şahin, Barış Kitap, Ankara, s. 117-141.

SARI, İbrahim, (2017), *Ülkücünün El Kitabı*, Nokta E-Book Publishing, Antalya 2017, s. 130.

SARIKAYA, Yalçın, (2007), *İran'da Milliyetçilik ve Bölgeye Yansımaları*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

SARIKAYA, Yalçın, (2008), *Tarihi ve Jeopolitik Boyutlarıyla İran'da Milliyetçilik*, Ötüken Yayınları, Ankara.

YENİSEY, Gülara, (2008), *İran'da Etno-Politik Hareketler 1922-2004*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

E KAYNAKLAR

"Ana Hatlarıyla Azerbaycan Milli Hareketi", *Araz News*, <http://araznews.org/tr/?p=698>, (Erişim Tarihi: 25.02.2019).

"Azerbaycan Milli Direniş Teşkilatı'nın Kuruluşununun 14. Yıldönümü Bildirisi", *Araz News*, <http://araznews.org/tr/?p=4251>, (Erişim Tarihi: 09.12.2020).

"Dünya Azərbaycanlıları Konqresinin Nizamnaməsi", *DAK-WAC*, <http://www.dakaz.org/141-Nizamname.html>, (Erişim Tarihi: 25.02.2019).

"Genel Basqan", *GAMOH*, <http://gamoh.org/basqan/>, (Erişim Tarihi: 25.02.2019).

"İran ile Azeriler Arasında Karikatür Krizi", *Sabah*, <http://arsiv.sabah.com.tr/2006/05/23/dun99.html>, (Erişim Tarihi: 22.02.2019).

"İran'da Karikatür Krizi", *BBC*, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/05/060523_iran_cartoon.shtml, (Erişim Tarihi: 25.02.2019).

"Nizamname", *GAMOH*, <http://gamoh.org/nizamname/>, (Erişim Tarihi: 25.02.2019).

ARSLAN, Esat, "Traktör Sazi"nin Yeni Şahı Ertuğrul Sağlam", *Kırmızılar*, <http://www.kirmizilar.com/tr/index.php/guncel-yazilar3/3058-traktor-sazi-nin-yeni-sahi-ertugrul-saglam>, (Erişim Tarihi: 16.02.2019).

İBRAHİMİ, Hamid, (2018), "İran'da Babek Kalesi Tutuklamaları", *İRAN*, <https://iramcenter.org/iranda-babek-kalesi-tutuklamalari/>.

İSALI, Hüseyin, "Güney Azerbaycan'da Devrimden Sonra Oluşan Siyasal ve Sivil Teşkilatlar", *Bütöv Azerbaycan Ocaqları*, http://bao.az/categories_Siyaset/subcategories_Guney-azerbaycan-siyaset/product_1034198700_, (Erişim Tarihi: 25.02.2019).

KESKİN, Arif, "Güney Azerbaycan Yeni "Babek"ini Aramak", *Savalan*, <http://savalan.blogcu.com/arif-keskin-guney-azerbaycan-yeni-babek-ini-aramak/450829>, (Erişim Tarihi: 25.02.2019).

KIZILKAYA, Musaf, "ABD-İran Savaşı Öncesi Güney Azerbaycan(İran) Türkleri", *TASAM*, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/423/abd-iran_savas_onesinde_guney_azerbaycan_iran_turkleri, (Erişim Tarihi: 18.02.2019)

VELİEV, Cavid, (2006), "Güney Azerbaycan Türklerinin Öze Dönüşü Babek Kalesi Halk Kurultayı", *Türk Yurdu*, <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=3940>.